

ԳՈՅԱԿԱՆԱԿԱՆ ԲԱՌԱԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Գոյականական բառակապակցությունների՝ որպես բառակապակցության առանձին տեսակի ընթացման հարցում տարակարծություններ չկան: Մակայն տարբեր մտտեցում է ցուցաբերվում գոյականական բառակապակցությունների դասակարգման և ամփաման հարցերում: Որպես գոյականական բառակապակցությունների դասակարգման հիմնական սկզբունք նկատի է առնվում լրացման խոսքիմասային արտահայտությունը: Բայց սա տարբեր ուսումնասիրողների կողմից միատեսակ լուծում չի ստացել:

Գոյականական բառակապակցությունների տեսության, մաս դրանց դասակարգման հարցերը բազմակողմանի քննարկման առարկա են դարձել Գ. Ջանուկյանի կողմից¹: Նա գոյական լրացում ունեցող գոյականական բառակապակցություններն առանձնացնում է այն գոյականական բառակապակցություններից, որոնց միայն գլխավոր անդամն է արտահայտված գոյականով: Առաջինները կոչում է երկեզր (բազմեզր), իսկ երկրորդները՝ մեկեզր գոյականական բառակապակցություններ: Նկատի ունենալով, որ գոյականական բառակապակցության կազմում կարող է հանդես գալ «երկուսից ավելի գոյականական եզր», այդպիսի բառակապակցությունները մա կոչում է բազմեզր, որոնք էլ իրենց հեքթին բաժանում է երկու ենթատեսակի՝ միատեսի և տարատեսի:

Գոյականական բառակապակցությունների այսպիսի դասակարգումով լեզվաբանն առանձնակիտրեն կարևորում է գոյականական բառակապակցության լրացման դերում գոյականը և այլ խոսքի մասերը տարբեր պլանով ներկայացնելու անբաժեշտությունը, մի մտտեցում, որ ելակետային նշանակությունն պիտի ունենա գոյականական բառակապակցությունների դասակարգման գործում:

Վ. Քոսյանը գոյականական բառակապակցությունները դասակարգում է *ըստ լրացման ձևի*²՝ նկատի առնելով լրացում հանդիսացող բառի արտահայտությունը³: Բայց «ըստ լրացման ձևի» արտահայտությունը այստեղ շատ ընդհանուր բովանդակություն ունի՝ մի դեպքում ակնարկելով լրացման հոլովի մասին, մյուս դեպքում՝ այն մասին, թե լրացումն ինչ խոսքի մասով է արտահայտվում: Վ. Քոսյանը գոյականական բառակապակցության առանձին տեսակ չի համարում դերանուն լրացումով կապակցությունները:

Գոյական+գոյական կադապարով բառակապակցությունները Ն. Պառնասյանը և Ս. Գյուրոտադյանը տարբեր մեկնություններով, բայց մույն նպատակադրումով բաժանում են երկու ենթախմբի՝ նկատի առնելով այն, թե բառակապակցության գերադաս անդամը հարաբերակցում է այլ խոսքի մասերի հետ, հատկապես բայի, երբեմն մակածականի, թե՞ ոչ:⁴

Բոլոր գոյականական բառակապակցությունները Մ. Ասատրյանը ներկայացնում է 2 խմբով՝ գոյական+գոյական և գոյական+հատկանշային իմաստ արտահայտող որևէ բառ (ածական, թվական, հատկանշային իմաստ արտահայտող դերանուն, հարակատար, ենթակայական և երկրորդ սպաստնի դերբայներ):⁵ Գոյական+գոյական կապակցությունների ենթախմբավորման հարցում լեզվաբանը նկատի է առնում լրացում բաղադրիչի շարահյուսական դերը:⁶ Որպես երկրորդ խումբ են ճանաչվել այն բառակապակցությունները, որոնց լրացում հանդիսացող բաղադրիչն արտահայտված է հոլովական ձևով ու կապով:

¹ Գ. Ջանուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 291-332, 553-562:
² Վ. Քոսյան, Ժամանակակից հայերենի բառակապակցությունները, Եր., 1975, էջ 37:
³ Մ. Արքա հ ա մ յ ա ն, Ն. Պառնասյան, Հ. Օհանյան, Խ. Բադիկյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 3, Եր., 1976, էջ 24; Մ. Գյուրոտադյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1988, էջ 37:
⁴ Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1987, էջ 82:
⁵ Նույնը:

Հարցի ուսումնասիրությունն այն համոզմանն է բերում, որ գոյականական քանակապակցությունների դասակարգման հարցում գոյություն ունեցող տարածայնությունները հնարավոր կլինի հաղթահարել այն դեպքում, եթե առաջնորդվեն երկու որոշակի սկզբունքով: Մի դեպքում պետք է մկատի ունենալ գոյականական բառակապակցությունների լրացում բաղադրիչի խոսքիմասային պատկանելիությունը, մյուս դեպքում այն, թե լրացումը բառակապակցության մեջ փաստացիորեն գոյություն ունեցող գերադաս բաղադրիչին է վերաբերում, թե՞ մտածվում է որպես մի գեղչված միավորի վերաբերող լրացում:

Գոյականական բառակապակցությունների էությունն ընկալելու և մեկնարանելու իմաստով ամենևին երկրորդական նշանակություն չունի այն հանգամանքը, թե այդ հարաբերությունը առարկաների միջև է դրսևորվում, թե՞ առարկայի և դրա հատկանիշի միջև: Առարկան՝ գերադաս անդամ գոյականի արտահայտությամբ, սակայն է բոլոր գոյականական բառակապակցություններում: Լրացումն է պայմանավորում այն իրողությունը, թե այդ առարկան հարաբերվում է մեկ այլ առարկայի, թե որևէ հատկանիշի հետ է առնչվում: Հատկանիշ ենք ասում, որովհետև գոյականական բառակապակցության մյուս բոլոր լրացումները՝ ածականը, թվականը, համապատասխան դեդանունները և դերբայները հատկանիշ արտահայտող բառեր են:

Ըստ լրացման խոսքիմասային արտահայտության գոյականական բառակապակցությունները կարելի է բաժանել երեք խմբի: Առաջին խումբը համարենք բաղադրիչներով բառակապակցություններն են: Մրանց երկու բաղադրիչներն էլ արտահայտված են գոյականով: Լրացում համեղիսացող բաղադրիչը կարող է արտահայտված լինել ինչպես ուղղական, այնպես էլ թեք հոլովներով (*հեղինակ* երագ, *քար* սիրտ, *ձեռքին* ասել, *մորուզով* մարդ, *քարից* տուն և այլն):

Տարասեռ բաղադրիչներով բառակապակցությունների լրացումն արտահայտվում է ածականով, թվականով, համապատասխան դեդանուններով և դերբայներով, մակբայով՝ *բարձր շենք*, *երեք ծառ*, *այդպիսի վերաբերմունք*, *հանգստանալու վայր*, *վերստին հանդիպում* և այլն:

Բազմասեռ բաղադրիչներով գոյականական բառակապակցություն են դիտվում նրանք, որոնց լրացումն արտահայտված է՝ 1) կապով և կապվող բառով՝ անկախ այն բանից՝ կապվող բառը գոյական է, թե այլ խոսքի մաս՝ *նրանց պես մասնաճյուղեր*, *առանց մտածելու պատասխան*, 2) նյութական իմաստ ունեցող տարբեր խոսքի մասերով՝ *աշակերտի լավ պատասխան*, *ազնիվ ու քաջարար պալլար* և այլն:

Անցնելով բառակապակցությունների՝ երկրորդ սկզբունքով դասակարգման հարցին՝ նշենք, որ հայ լեզվարանության մեջ գոյականական բառակապակցությունների քննության կապակցությամբ, մասնավորապես գոյականի՝ խնդրային և պարագայական իմաստով օժտված լրացումներ ունենալու առիթով շատ լեզվարաններ են անդրադարձել գեղյման հարցին:⁶ Այդ կապակցությամբ Վ. Զոսյանը գրում է. «Կան որոշ կապակցություններ էլ, որոնցում կապն ու կապի խնդիրն ստանձնել են գոյականի լրացման պաշտոնը՝ իրենց բուն լրացյալ դերբայի գեղյման հետևանքով: Այսպես, երբ ասում ենք վիշտ որդիների վերաբերմամբ, վճիռ մեկի (մի բանի) մասին և այլն, ապա սրանցում որդիների վերաբերմամբ, մեկի (մի բանի) մասին լրացումները եղել են *ունեցած*, *ստացացած*, *հանած*, *տված* և այլ դերբայների լրացում, որոնց գեղչումով էլ անցել են վիշտ, վճիռ գոյականներին (եղել են՝ որդիների վերաբերմամբ ունեցած վիշտ, մեկի (մի բանի) մասին հանած վճիռ, սպա ստացել են տրված ձևերը)»:⁷ Մինչև վերջերս էլ հիմնականում այսպիսի բովանդակությամբ է ներկայացված եղել գոյականական բառակապակցություններում գեղյման հարցը:

Այդ հարցը համեմատաբար ամբողջական քննությամբ է ներկայացված Ս. Մելքոնյանի, Ս. Հայրապետյանի «Ձեղչված միավորով բառակապակցություններ» հոդվա-

⁶ Վ. Զոսյան, *Նշվ. աշխ.*, էջ 99, 103, 110, 154; Ս. Արրահամյան, Ն. Պատմասյան, Հ. Օհանյան, Խ. Բաղիկյան, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, հ. 3, Եր., 1976, էջ 87-88; Ս. Ասատրյան, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Եր., 1987, էջ 85:

⁷ Վ. Զոսյան, *Նշվ. աշխ.*, էջ 154:

ծում:⁸ Համապատասխան փաստական նյութի քննության հիման վրա հեղինակների կողմից առաջին անգամ այն միտքն է առաջ քաշվում, որ զեղչումն այնքան հատկանշական է գոյականական քառակապակցությունների համար, որ դրվելու է դրանց դասակարգման հիմքում: «Գոյականական քառակապակցություններում, - կարդում ենք այդ հոդվածում, - գերադաս և ստորադաս անդամների կապակցման հարցում զեղչում – ոչ զեղչում հակադրությունն այնքան հատկանշական հանգամանք է, որ չի կարելի անտես առնել դրանց (այդ քառակապակցությունների) դասակարգման ժամանակ: Ըստ այդ հանգամանքի գոյականական քառակապակցությունները լինում են զեղչումով և առանց զեղչումի»:⁹

Ամերածեշտ է նշել, որ եթե նախկինում զեղչմանն անդրադարձել են գերազանցապես այնպիսի քառակապակցությունների առիթով, որոնցում խնդիր ու պարագա համարված լրացումները հանդես են գալիս ոչ թե բայամումների, այլ առաքկա ցույց տվող այլ գոյականների հետ, նշված հոդվածում այն միտքն է զարգացվում, որ զեղչումը քննարկ է նաև բայամումներով գերադաս անդամ տնեցող քառակապակցություններին՝ *հանդիսյում Երևանում, կամովին ընտրություն* և այլն:

Համապատասխան փաստական նյութի ռեսումնախորհրդում էլ ցույց է տվել, որ զեղչումը այնքան հատկանշական է քառակապակցության այս տեսակի համար, որ դրանց դասակարգման ժամանակ այդ հանգամանքը պետք է հաշվի առնել: Եվ ըստ այդմ էլ գոյականական քառակապակցությունները բաժանում ենք երկու խմբի՝ զեղչումով (թերի) քառակապակցություններ և առանց զեղչումի (լրիվ): Առանց զեղչումի կապակցություններում քաղաքիչների կապն անմիջական է, առանց ենթադրվող միավորի միջնորդավորման՝ *եղնիկի պես աղջիկ, սարի կարոս, ծով աչքեր, երկու տուն, հոգնած մարդ* և այլն:

Չեղչումով (թերի) քառակապակցություններում ենթադրվում է մի շարահյուսական միավորի զեղչում, որի հետևանքով գոյական գերադաս անդամը ստանում է խընդրային և պարագայական նշանակությամբ օժտված լրացում՝ *վաճառք փողոցում, հարձակում թշնամու վրա, պարոզամ որդու* և այլն: Ինչպես *զեղչված ենթակայով նախադասություններ, ստորոգյալի զեղչում* և նման արտահայտությունների գործածության դեպքում, այնպես էլ *զեղչումով գոյականական կապակցություններ* արտահայտության պարագայում *զեղչում, զեղչել* բառերի բովանդակությունը որոշ պայմանականություն է պարունակում. նկատի է առնվում երակետային, ավելի ընդհանուր նշանակություն ունեցող կադասաբք և դրա համեմատությամբ նշվում է զեղչման մասին:

Ենթադրվող զեղչման հետևանքը բավական ցայտուն արտահայտություն ունի համապատասխան քառակապակցությունների լրացական քաղաքիչների վրա՝ ինչպես իմաստային, այնպես էլ շարահյուսական-կիրառական առումով: Քանի որ իբրև զեղչված միավոր բացառապես բայն է գիտակցվում, ռուսի այդ լրացումները, փաստացիորեն գոյականին վերաբերելով հանդերձ, օժտված են բայական անդամի լրացումների իմաստով, այսինքն՝ պարագայական և խնդրային նշանակությամբ: Սա զեղչումով քառակապակցությունների ամենարճառ յուրահատկությունն է:

Մեր բուն նպատակից դուրս է հանգամանորեն քննարկման առաքկա դարձնել այն հարցը, թե այդպիսի լրացումները խնդի՞ր, պարագա՞ են, թե՞ գոյականական անդամի լրացում: Նշելով, որ մեր լեզվաբանության մեջ այդ երկու կարծիքներն էլ պաշտպաններ ունեն,¹⁰ ավելացնենք, որ վերջերս երևան եկած կարծիքն ավելի հիմնավոր և ընդունելի է թվում, ըստ որի այդպիսի լրացումները խնդրային որոշիչ և պարագայա-

⁸ Գ.յումրու Մ. Նարրանդյանի անկան պետական մանկավարժական ինստիտուտի գիտական աշխատությունների ժողովածու, Եր., 1993, էջ 98-109:

⁹ Նույն տեղում, էջ 104:

¹⁰ «Շարահյուսական տեսակետից, - գրում է Վ. Բոտրյանը, - գոյականի տրական (ինչպես և հայ-ցական, բացառական, գործիական, ներգոյական) հոդվով լրացումը դիտվում է իբրև որոշիչ» (նշվ.աշխ., էջ 154): Այդպիսի լրացումները խնդիր ու պարագա են դիտում շատ լեզվաբաններ (Մ. Արախտյան, Ն. Պատմասյան, Հ. Օհանյան, Խ. Բաղիկյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 3, Եր., 1976, էջ 394-398; Հ. Հարությունյան, Կատարումը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1983, էջ 235,244; Մ. Աստորյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1987, էջ 82,84 և այլն):

կան որոշիչ են՝ *հանդիպում գյուղում, դժգոհությամբ անարդարության դեմ* և այլն: Այդպիսի կապակցություններում լրացումները որոշիչ են այնքանով, որ փաստացիորեն զոյականների լրացումներ են: Բայց այդ լրացումները օժտված են պարագայական և խնդրային նշանակությամբ, որքանով մտածվում են որպես գեղչված բայական միավորների հետ առնչվող լրացում և վերաբերում են բայանվանը: Սա, իսկապես, երկակի արժեք ունեցող երևույթն էր անբողջության մեջ, իր բուն էությանը ճանաչելու արտահայտություն է:¹¹

Ուրեմն՝ ըստ լրացական բառերի շարահյուսական-ինաստային յուրահատկության՝ գեղչումով բառակապակցությունները լինում են երկու տեսակ՝ ա) խնդրային որոշիչ լրացում ունեցող կապակցություններ՝ *անեծք գիշերին, վարդը շրթունքներին, աչքը ճանկին* և այլն, և բ) պարագայական որոշիչ լրացում ունեցող կապակցություններ՝ *վերադարձ ծովերով, գողություն գիշերով* և այլն:

ТИПЫ СУБСТАНТИВНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ

Резюме

Н. Аветисян

Деление субстантивных словосочетаний на подгруппы проводилось по двум принципам. В одном случае принималось во внимание соотношение их определяющего составляющего к той или иной части речи, а в другом случае то, относится ли определение к определяемому слову или же рассматривается как определение, относящееся к эллиптированной единице. По принципу соотношения субстантивных словосочетаний к той или иной части речи мы разделяли их на три группы: 1) с однородными, 2) разнородными и многородными составляющими. Во втором случае, принимая во внимание, имеются ли в наличии все члены словосочетания или же в них подразумеваются эллиптические единицы; субстантивные словосочетания разделялись на два вида: эллиптические и полные словосочетания. Первые в свою очередь вывают двух видов: 1) словосочетания с определением, имеющим значение дополнения и 2) словосочетания с определением, имеющим значение обстоятельства.

¹¹ Գյումրի Մ. Նարանդյանի անվան պետական մանկավարժական ինտիտուտի գիտական աշխատությունների ժողովածու, Եր., 1993, էջ 107: